

دانشگاه امام نور

طرح اشیاء در تمدن اسلامی

ناصر مقدم پور

«امروزه کتاب‌خوانی و علم‌آموزی، نه تنها یک وظیفه‌ی ملی، که یک واجب دینی است.»^۱

در عصر حاضر یکی از شاخصه‌های ارزیابی رشد، توسعه و پیشرفت فرهنگی هر کشوری میزان تولید کتاب، مطالعه و کتاب‌خوانی مردم آن مرز و بوم است. ایران اسلامی نیز از دیرباز تاکنون با داشتن تمدنی چند هزارساله و مراکز متعدد علمی، فرهنگی، کتابخانه‌های معتبر، علما و دانشمندان بزرگ با آثار ارزشمند تاریخی، سرآمد دولت‌ها و ملت‌های دیگر بوده و در عرصه‌ی فرهنگ و تمدن جهانی به‌سان خورشیدی تابناک همچنان می‌درخشد و با فرزندان نیک‌نهاد خویش هنرنمایی می‌کند. چه کسی است که در دنیا با دانشمندان فرزانه و نام‌آور ایرانی همچون ابوعلی سینا، ابوریحان بیرونی، فارابی، خوارزمی و ... همچنین شاعران برجسته‌ای نظیر فردوسی، سعدی، مولوی، حافظ و ... آشنا نباشد و در مقابل عظمت آنها سر تعظیم فرود نیاورد. تمامی این افتخارات ارزشمند، برگرفته از میزان عشق و علاقه فراوان ملت ما به فراگیری علم و دانش از طریق خواندن و مطالعه منابع و کتاب‌های گوناگون است. به شکرانه‌ی الهی، تاریخ و گذشته ما، همیشه درخشان و پربار است. ولی اکنون در این زمینه در چه جایگاهی قرار داریم؟ آمار و ارقام ارائه‌شده از سوی مجامع و سازمان‌های فرهنگی در مورد سرانه‌ی مطالعه‌ی هر ایرانی، برایمان چندان امیدوارکننده نمی‌باشد.

کتاب، دروازه‌ای به سوی گستره‌ی دانش و معرفت است و کتاب خوب، یکی از بهترین ابزارهای کمال بشری است. همه‌ی دستاوردهای بشر در سراسر عمر جهان، تا آنجا که قابل کتابت بوده است، در میان دست‌نوشته‌هایی است که انسان‌ها پدید آورده و می‌آورند. در این مجموعه‌ی بی‌نظیر، تعالیم الهی، درس‌های پیامبران به بشر، و همچنین علوم مختلفی است که سعادت بشر بدون آگاهی از آنها امکان‌پذیر نیست. کسی که با دنیای زیبا و زندگی‌بخش کتاب ارتباط ندارد بی‌شک از مهم‌ترین دستاورد انسانی و نیز از بیشترین معارف الهی و بشری محروم است. با این دیدگاه، به‌روشنی می‌توان ارزش و مفهوم رمزی عمیق در این حقیقت تاریخی را دریافت که اولین خطاب خداوند متعال به پیامبر گرامی اسلام (ص) این است که «بخوان!» و در اولین

۱. پیام مقام معظم رهبری به مناسبت آغاز هفته کتاب ۷۲/۱۰/۴

سوره‌ای که بر آن فرستاده‌ی عظیم‌الشان خداوند، فرود آمده، نام «قلم» به تجلیل یاد شده‌است: «إِقْرَأْ وَ رَبُّكَ الْأَكْرَمُ. الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ» در اهمیت عنصر کتاب برای تکامل جامعه‌ی انسانی، همین بس که تمامی ادیان آسمانی و رجال بزرگ تاریخ بشری، از طریق کتاب جاودانه مانده‌اند.

دانشگاه پیام‌نور با گستره‌ی جغرافیایی ایران‌شمول خود با هدف آموزش برای همه، همه‌جا و همه‌وقت، به‌عنوان دانشگاهی کتاب‌محور در نظام آموزش عالی کشورمان، افتخار دارد جایگاه اندیشه‌سازی و خردورزی بخش عظیمی از جوانان جویای علم این مرز و بوم باشد. تلاش فراوانی در ایام طولانی فعالیت این دانشگاه انجام پذیرفته تا با بهره‌گیری از تجربه‌های گرانقدر استادان و صاحب‌نظران برجسته کشورمان، کتاب‌ها و منابع آموزشی درسی شاخص و خودآموز تولید شود. در آینده هم، این مهم با هدف ارتقای سطح علمی، روزآمدی و توجه بیشتر به نیازهای مخاطبان دانشگاه پیام‌نور با جدیت ادامه خواهد داشت. به‌طور قطع استفاده از نظرات استادان، صاحب‌نظران و دانشجویان محترم، ما را در انجام این وظیفه‌ی مهم و خطیر یاری‌رسان خواهد بود. پیشاپیش از تمامی عزیزانی که با نقد، تصحیح و پیشنهادهای خود ما را در انجام این وظیفه‌ی خطیر یاری می‌رسانند، سپاسگزاری می‌نماییم. لازم است از تمامی اندیشمندانی که تاکنون دانشگاه پیام‌نور را منزلگاه اندیشه‌سازی خود دانسته و ما را در تولید کتاب و محتوای آموزشی درسی یاری نموده‌اند، صمیمانه قدردانی گردد. موفقیت و بهروزی تمامی دانشجویان و دانش‌پژوهان عزیز آرزوی همیشگی ما است.

دانشگاه پیام‌نور

فهرست مطالب

پیشگفتار مؤلف	یازده
مقدمه	دوازده
بخش اول: کلیاتی در مورد شناخت اشیاء	۱
فصل اول: مبادی بحث	۳
هدف کلی	۳
هدف‌های یادگیری	۳
۱-۱ معرفی کلی موضوع	۳
۱-۱-۱ محورهای بحث	۳
۱-۱-۲ اهداف	۴
۱-۱-۳ نقش و اهمیت	۵
۲-۱ سیر تاریخی	۸
۱-۲-۱ اشیاء و آغاز تمدن بشری	۸
۲-۲-۱ تحولات بزرگ	۹
خلاصه فصل اول	۹
خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل اول	۹
فصل دوم: مفاهیم و تعاریف پایه	۱۱
هدف کلی	۱۱
هدف‌های یادگیری	۱۱
۱-۲ شیء	۱۲
۲-۲ تمدن	۱۴
۱-۲-۲ شکل‌گیری تمدن	۱۶
۲-۲-۲ خصوصیات تمدن	۱۷

۱۸	۲-۳ هنر
۱۸	۲-۳-۱ هنر در مفهوم کلی
۲۰	۲-۳-۲ هنرهای تجسمی
۲۱	۲-۳-۳ هنرهای مستظرفه و صنایع دستی (کاربردی)
۲۱	۲-۴ هنر اسلامی
۲۱	۲-۴-۱ مفاهیم کلی
۲۳	۲-۴-۲ اصول هنر اسلامی (تجسمی)
۲۳	۲-۵ هنر سنتی، دینی، مقدس
۲۵	۲-۶ طراحی و طرح
۲۷	۲-۷ طرح اشیاء
۲۸	۲-۷-۱ گروه اشیای منتخب
۲۸	۲-۷-۲ منظر یا روش‌های بررسی آثار (اشیاء)
۲۹	۲-۷-۳ طرح اشیاء، حرفه‌ها و هنرها
۲۹	۲-۸ مفهوم اشیاء از منظر تولید
۳۲	۲-۸-۱ طبقه‌بندی تولیدات هنری
۳۴	خلاصه فصل دوم
۳۴	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل دوم
۳۷	بخش دوم: زمینه‌ها و ارتباطات
۳۹	فصل سوم: زمینه‌ها و حوزه‌های بررسی اشیاء
۳۹	هدف کلی
۳۹	هدف‌های یادگیری
۴۰	۳-۱ اقتصاد
۴۱	۳-۱-۱ تحلیلی بر کالاشدن اثر هنری
۴۲	۳-۱-۲ نظریه فرهنگ توده‌ای
۴۳	۳-۱-۳ صنایع فرهنگی، تعریف و انواع
۴۵	۳-۱-۴ بت‌وارگی کالا
۴۶	۳-۲ باورها
۴۸	۳-۳ اشیاء و ادبیات
۵۰	۳-۴ نشانه‌شناسی اشیاء
۵۲	۳-۵ اشیاء، باستان‌شناسی و تاریخ
۵۵	۳-۶ اشیاء، جامعه و مردم
۵۶	۳-۶-۱ ارتباط حوزه‌ها (شاخه‌ها و شعبات)
۵۶	۳-۶-۲ انسان‌شناسی
۵۷	۳-۶-۳ مردم‌شناسی
۵۸	۳-۶-۴ جامعه‌شناسی
۵۹	۳-۷ طراحی و تولید اشیاء

۶۱	خلاصه فصل سوم
۶۱	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل سوم
۶۳	فصل چهارم: فرهنگ و نظام اشیاء
۶۳	هدف کلی
۶۳	هدف‌های یادگیری
۶۴	۱-۴ طرح اشیاء و انسان
۷۰	۲-۴ شیء و محیط
۷۴	۳-۴ شیء، ماهیت و وجود
۷۷	خلاصه فصل چهارم
۷۷	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل چهارم
۷۹	بخش سوم: تجزیه و تحلیل تجسمی اشیاء
۸۱	فصل پنجم: روش‌ها و ابزارهای تجزیه و تحلیل
۸۱	هدف کلی
۸۱	هدف‌های یادگیری
۸۱	۱-۵ مبادی تجزیه و تحلیل
۸۴	۲-۵ تعیین مسیر و روش
۸۵	۳-۵ نقد فرمالیستی
۸۶	۳-۵ روشی برای نقد هنری اشیاء
۸۶	۱-۳-۵ مفاهیم اولیه صنایع‌دستی
۹۱	خلاصه فصل پنجم
۹۱	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل پنجم
۹۳	فصل ششم: بررسی فرم، رنگ و تزئین اشیاء
۹۳	هدف کلی
۹۳	هدف‌های یادگیری
۹۳	۱-۶ اشیاء؛ فرم، رنگ و تزئین
۹۴	۱-۱-۶ فرم اشیاء
۹۷	۲-۱-۶ رنگ اشیاء
۹۹	۳-۱-۶ تزئین اشیاء
۱۰۱	۲-۶ روش‌های تزئین اشیاء
۱۰۱	خلاصه فصل ششم
۱۰۲	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل ششم
۱۰۳	فصل هفتم: گروه‌های اشیاء
۱۰۳	هدف کلی

۱۰۳	هدف‌های یادگیری
۱۰۴	۱-۷ تقسیم‌بندی بر اساس ساختار
۱۰۴	۲-۷ تقسیم‌بندی بر اساس مواد
۱۰۵	۳-۷ تقسیم‌بندی بر اساس فعالیت تولیدی
۱۰۶	۴-۷ تقسیم‌بندی بر اساس موضوع اشیاء
۱۰۶	۵-۷ تقسیم‌بندی بر اساس کاربرد
۱۰۷	۶-۷ تجزیه و تحلیل طرح اشیاء بر اساس تقسیم‌بندی کاربرد
۱۰۷	۱-۶-۷ زندگی درون خانه
۱۰۹	۲-۶-۷ کسب و کار، تجارت و خدمات
۱۱۰	۳-۶-۷ کسب‌وکار، صنعت و تولید
۱۱۱	۴-۶-۷ طبابت و درمان
۱۱۴	۵-۶-۷ کشاورزی و دامداری
۱۱۴	۶-۶-۷ جنگ و شکار
۱۱۷	۷-۶-۷ علمی، آموزشی، کتابت، علوم عملی
۱۱۹	۸-۶-۷ عبادت، مراسم و آیین‌ها
۱۲۱	۹-۶-۷ وسایل فردی و شخصی
۱۲۲	۱۰-۶-۷ ورزش، تفریح، بازی و سرگرمی
۱۲۴	۱۱-۶-۷ هنر و آثار هنری
۱۲۷	خلاصه فصل هفتم
۱۲۷	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل هفتم
۱۲۹	فصل هشتم: بررسی نمونه‌ها
۱۲۹	هدف کلی
۱۲۹	هدف‌های یادگیری
۱۳۰	۱-۸ بررسی نمونه ۱: رحل قرآن
۱۳۰	۱-۱-۸ معرفی کلی
۱۳۰	۲-۱-۸ ساختار
۱۳۲	۳-۱-۸ کاربرد
۱۳۲	۴-۱-۸ خصوصیات عمومی و هنری
۱۳۵	۲-۸ بررسی نمونه ۲: قندیل
۱۳۵	۱-۲-۸ معرفی کلی
۱۳۷	۲-۲-۸ خصوصیات عمومی و هنری
۱۳۷	۳-۲-۸ خوشنویسی روی قندیل
۱۳۸	۳-۸ بررسی نمونه ۳: آلبارلو یا بانکه دارو
۱۳۸	۱-۳-۸ معرفی کلی موضوع
۱۳۹	۲-۳-۸ ریشه‌شناسی (ایتمولوژی)
۱۴۰	۳-۳-۸ سیر تاریخی

۱۴۵	۸-۳-۴ تجزیه و تحلیل بصری
۱۴۵	۸-۳-۵ فرم
۱۵۰	۸-۳-۶ کاربرد
۱۵۱	خلاصه فصل هشتم
۱۵۱	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل هشتم
۱۵۳	بخش چهارم: قواعد و الگوهای طراحی
۱۵۵	فصل نهم: قواعد کلی طرح اشیاء بر مبنای آثار اسلامی
۱۵۵	هدف کلی
۱۵۵	هدف‌های یادگیری
۱۵۶	۹-۱ عوامل شکل‌دهی طرح اشیاء
۱۵۶	۹-۱-۱ مواد
۱۵۷	۹-۱-۲ فرم
۱۵۸	۹-۱-۳ بافت
۱۵۸	۹-۱-۴ رنگ
۱۵۸	۹-۱-۵ نقش
۱۵۸	۹-۱-۶ کتابت
۱۵۹	۹-۲ الگوهای طراحی
۱۵۹	۹-۲-۱ بیونیک
۱۶۰	۹-۲-۲ بیومورفسم (ارگانیسم - اندام‌وار)
۱۶۱	۹-۲-۳ بیودیزاین
۱۶۳	۹-۲-۴ فرم‌های پایه - فرم‌های هندسی
۱۶۴	۹-۲-۵ ادامه سنت‌های قبلی (کاهش و افزایش و تغییر)
۱۶۵	۹-۲-۶ فرم‌های متداول
۱۶۶	۹-۲-۷ جایگزین‌ها - کمی کوچک‌تر و بزرگ‌تر
۱۶۶	۹-۳ مراکز ایجاد یا توسعه طرح‌ها
۱۶۷	۹-۳-۱ روستاها
۱۶۷	۹-۳-۲ شهرها
۱۶۹	۹-۳-۳ جایجایی هنرمندان و صنعتگران
۱۶۹	خلاصه فصل نهم
۱۶۹	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل نهم
۱۷۱	فصل دهم: شناخت طرح اشیاء در تمدن اسلامی و نقش آن در طراحی معاصر
۱۷۱	هدف کلی
۱۷۱	هدف‌های یادگیری
۱۷۱	۱۰-۱ حوزه بحث
۱۷۳	۱۰-۲ بنیادهای ذهنی

۱۷۵	۱۰-۳ فاصله هنرهای تجسمی و هنرهای کاربردی
۱۷۵	۱۰-۴ طراحی اشیاء، گذشته، حال و آینده
۱۷۶	۱۰-۵ رفتار هنرمند
۱۷۷	خلاصه فصل دهم
۱۷۷	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل دهم
۱۷۹	پاسخنامه
۱۸۱	منابع

پیشگفتار مؤلف

این متن به مبحثی جذاب، متنوع و وسیع می‌پردازد. اشیاء به‌عنوان موضوعاتی ملموس، دامنه وسیعی از قطعات کاربردی ساده تا زیباترین آثار هنری و حتی یادگارهای خاص را شامل می‌شوند. از این جهت متن این کتاب نیز تنوع موضوعی زیادی را دارد که در آن به مثال‌ها و نمونه‌های بسیاری اشاره شده است که امیدوارم جذاب و مؤثر نیز باشد.

چنانچه اشاره شد محیط اطراف ما پر از اشیای مختلف است. هر شیء خصوصیات و ارزش‌هایی دارد و مخصوصاً وقتی اشیاء مورد توجه بخشی از میراث تمدنی و هنری اسلامی باشد، این ارزش‌ها بیشتر و چشمگیرتر می‌شود. تنوع بسیار زیاد اشیاء که شامل انواع ابزارها، وسایل، و البته مصنوعات هنری می‌شود، جلوه‌های هنری و فنی آن‌ها را در جایگاهی رفیع قرار می‌دهد. اما همه این موارد در عین حال می‌تواند نشان‌دهنده وسعت حوزه تحقیق، ضرورت توجه همه‌جانبه و الزام به کار طاقت‌فرسا نیز باشد.

آغاز متن با معرفی موضوع، و تبیین منظر یا دیدگاه پرداختن به طرح اشیاء است. از این نظر نمونه‌ها و موارد نیز منطبق با رویکرد کتاب یعنی اسلامی-ایرانی است. در بخش‌های مختلف کتاب، مباحث نظری در کنار نمونه‌ها و مصادیق عینی و ملموس بیان شده است تا مفاهیم مدنظر به درستی منتقل شود. از طرف دیگر تلاش بسیاری برای ایجاد توازن تاریخی در بحث انجام شده است به این معنی که نمونه‌ها صرفاً مربوط به یک دوره خاص نبوده و حتی آثار اخیر را نیز شامل می‌شود. ضمن اینکه به حوزه‌های علمی و مهارتی مختلف در هنر از جمله صنایع دستی، تزیینات معماری، طراحی صنعتی، گرافیک و خوشنویسی و ... نیز در حد امکان و ضرورت توجه شده است.

مقدمه

نخستین مطالب این متن در اولین تجربیات تدریس مربوط به حدود ۲۰ سال پیش و در قالب جزوات آموزشی تدوین و تألیف شد و در طول این مدت، همواره مطالب تازه و چشم‌اندازهای جدیدی به متن افزوده شد تا در نهایت در قالب منبع درسی برای دانشجویان دانشگاه پیام نور و سایر مراکز آموزشی آماده نشر شد.

ضمن اینکه باید تأکید کرد، در این حوزه و با این نگرش، سابقه چندانی در تألیف منابع مکتوب وجود ندارد.

نکته‌ای که باید تذکر داد این است که هر بخش این منبع و حتی ساختار کلی آن نیز می‌توانست بسیار متفاوت از متن حاضر باشد، رویکردهای مختلفی داشته باشد یا نمونه‌ها و موارد نیز کاملاً از موارد موجود متفاوت باشد، و این امر بیش از هر چیز به تنوع موضوعی اشیاء در تمدن اسلامی و امکان پرداختن به این مبحث از منظرهای مختلف است. از این رو نقایص کتاب نه احتمالی، که قطعی است. با این حال، امید دارم این متن به عنوان تلاشی نو در حوزه طرح اشیاء و با توجه به نوآوری‌های بسیار در موضوعات، سرآغاز تدوین منابعی جدید و کامل محسوب شود.

بخش اول

کلیاتی در مورد شناخت اشیاء

فصل اول

مبادی بحث

هدف کلی

آشنایی با موضوع اصلی و زمینه‌های کلی مباحث این کتاب

هدف‌های یادگیری

دانشجو پس از مطالعه این فصل می‌تواند:

۱. محورهای اصلی مباحث این متن را بیان کند.
۲. نقش و اهمیت اشیاء و طرح آن‌ها در موضوعات علمی و تحقیقی درک کند.
۳. سیر کلی تمدن بشری و ارتباط آن با طرح اشیاء را بیان کند.
۴. مهم‌ترین تحولات مؤثر بر طرح اشیاء در تاریخ تمدن را بشناسد.

۱-۱ معرفی کلی موضوع

۱-۱-۱ محورهای بحث

این متن در درجه اول به بررسی خصوصیات هنری اشیای ساخته‌شده در تمدن اسلامی و خصوصاً ایران می‌پردازد. برای این کار زمینه‌ها و شرایط شکل‌گیری اشیاء، عوامل تأثیرگذار در طراحی آن‌ها از قبیل عوامل فنی، فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی، سیاسی موردتوجه هستند.

اشیاء، تنوع و گستردگی بسیار زیادی دارند بنابراین ضروری است ۲ نکته مدنظر باشد: نخست آنکه نمونه‌های انتخاب‌شده در این متن، بخش بسیار کوچکی از مجموعه اشیاء در تمدن اسلامی است و دیگر اینکه نتایج حاصل از بررسی هر مورد الزاماً نمی‌تواند شامل همه موارد باشد و حکم و نتیجه کلی یا قطعی محسوب نمی‌شود. باین‌حال باید توجه داشت طرح اشیاء در هر تمدنی بدون بنیادهای فکری و فرهنگی به سرانجام نمی‌رسد، بنابراین باوجود تمام تنوعات و حتی آشفتگی‌ها و اختلافات و تناقضات در طراحی، بازهم برآیندی از خصوصیات آن‌ها قابل استنتاج است.

۱-۱-۲ اهداف

اشیاء چه به‌عنوان آثاری از زندگی روزمره، چه به‌عنوان نشانه‌هایی از فناوری در قالب فرهنگ مادی، و چه به‌عنوان محصولات هنری، نقش بسیار پررنگی در مباحث تاریخی و باستان‌شناسانه دارند. شاید موزه‌ها و مجموعه‌های مختلف نیز بدون این اشیاء شکل نمی‌گرفتند و میراث هنری و فرهنگی بشر تا این حد متنوع و جذاب نبود. باین‌حال اشیاء به‌عنوان آثار هنری، برخلاف بسیاری از گروه‌های هنری ازجمله نقاشی و مجسمه‌سازی، تئاتر و سینما، معماری و موردتوجه نبوده است. درواقع عمده نگاه‌ها به اشیاء به‌عنوان نمونه‌های دقیق و عینی یا اسنادی بوده است. با این وصف، چشم‌انداز یا اهدافی می‌توان تعیین کرد.

هدف نخست و اصلی در این متن، ایجاد زمینه‌ای مناسب و درخور برای گفتگو درباره ارزش‌ها و خصوصیات مختلف اشیاء از منظر هنری است. به‌عبارت‌دیگر، کشف نکات جدید و بررسی خصوصیات شیء از منظر متفاوت و هدف دوم دستیابی به روش‌ها یا الگوهای چنین رویکرد و برخوردی با اشیاء. بر این اساس می‌توان اهداف فرعی دیگری نیز مشخص کرد:

- بیان اصول و معیارهایی در شناخت، طبقه‌بندی و درک خصوصیات اشیاء؛
- آشنایی با شیوه‌های نقد و بررسی اشیاء از جنبه هنری؛
- بررسی و نقد نمونه‌ای از اشیاء؛
- تقویت قدرت درک و شناخت ویژگی‌های اشیای مختلف؛

۱-۳ نقش و اهمیت

این متن، بیش از آنکه به بررسی تاریخی و باستان‌شناسانه طراحی اشیاء بپردازد، از جنبه هنری و با ابزار تجزیه و تحلیل و تطبیق، به دنبال شناخت، کشف، تبیین الگو و راه‌گشایی در حوزه‌ای نسبتاً مهجور از هنر است.

اهمیت اشیاء در تمدن اسلامی و ایرانی، برخاسته از جایگاه و اهمیت اشیاء در مجموعه هنر و صنایع دستی این تمدن است. این جایگاه با بررسی هنرهای اسلامی مشخص می‌شود. هنر در تمدن اسلامی خصوصاً در دوران سستی آن با تقسیم‌بندی غربی تفاوت دارد. برخلاف هنر غرب، در هنر اسلامی، نقاشی و مجسمه‌سازی رشد و رواج نداشته است و حتی نگارگری نیز به‌عنوان نوع خاصی از نقاشی و در ارتباط مستقیم با کتاب‌آرایی و ادبیات بوده است. نمایش که جایگاه رفیعی در هنر یونان، روم و اروپای پس از آن داشته است در ایران در شکل آیینی و مذهبی و نیز مراسم محلی اجرا می‌شده است. از طرف دیگر ۳ دسته هنر در این تمدن به‌طور خاص مورد توجه بوده و رونق بسیاری داشته است که شامل معماری و تزئینات وابسته، هنرهای صناعی و کتابت یا خوشنویسی می‌شود.

البته در بسیاری از موارد این ۳ دسته هنر باهم ترکیب می‌شوند، معماری محل خاص بسیاری از هنرهای صناعی است، و خوشنویسی در معماری و مصنوعات نقش تأثیرگذاری دارد.

باید توجه داشت مدارک و شواهد مادی مبنای فعالیت تحقیقاتی در برخی از علوم از جمله باستان‌شناسی است. در تعریف حوزه اطلاعاتی باستان‌شناسی گفته می‌شود باستان‌شناسان از بررسی خانه، کارگاه، یا مدرسه‌ای نوساز اطلاعاتی کسب می‌کنند که دست‌کمی از اطلاعات حاصل از بررسی یک غار یا پناهگاه دوران دیرینه‌سنگی یا بنایی رومی ندارد. منابع اطلاعاتی باستان‌شناسی از داده‌های مادی (یا دیگر داده‌هایی) تشکیل می‌شود که به نحوی به انسان مربوط است و ما آن‌ها را آثار فرهنگی می‌خوانیم (دارک، ۱۳۹۳: ۳).

همچنین بسیاری از تحقیقات تاریخی و هنری، به‌طور خاص به مصنوعات تمدن اسلامی به‌عنوان نشانه‌های شاخص هنری توجه دارند و این نوع از آثار و محصولات، بخش بزرگی از گنجینه موزه‌های هنری و تاریخ تمدن اسلام و ایران را در داخل و خارج کشور تشکیل می‌دهد.

تصویر ۱-۱. اشیاء، موزه آبگینه و سفال، عکس: پریسا گلشنی

اشیای موردتوجه در اینجا بخشی از زندگی سنتی هستند و به همین دلیل در گروه آثار و اسناد فرهنگ سنتی قرار می گیرند. به لحاظ تخصصی تحقیقات مردم شناسی به دنبال ثبت و ضبط و معرفی این آثار و اسناد است اشیاء بخش مهمی از بدنه و نتایج این نوع تحقیقات و خصوصاً موزه های مردم شناسی هستند.

تصویر ۲-۱. موزه مردم شناسی قزوین، عکس: علیرضا کیکها

به‌طور کلی، درباره نقش و اهمیت بررسی طرح اشیاء موارد زیر را می‌توان گفت:

- اشیاء مهم‌ترین اسناد و منابع کشف تاریخ و فرهنگ گذشته هستند.
- اشیاء به لحاظ استناد در کشف تاریخ، فرهنگ و هنر، اعتبار بیشتری نسبت به متون دارند.
- درک خصوصیات اشیاء آسان‌تر، سریع‌تر و صریح‌تر از سایر آثار، محصولات و مصنوعات است.
- درک و شناخت اشیاء بخش بسیار بزرگی از مخاطبان را در قیاس با سایر آثار، شامل می‌شود.
- اشیاء همواره در متن و اطراف زندگی ما قرار دارند. درک اشیاء فرصت جدید درک هنر در هر لحظه از زندگی و کار است.

➤ موضوع اصلی بررسی: «مصنوعات هنری»: بخش عمده‌ای از اشیای

مورد بررسی در این متن، صنایع دستی هستند. می‌دانیم که مصنوعات دستی در ادوار قبل، مهم‌ترین جلوه‌گاه هنر بوده است. میزان تولیدات، تعداد کسانی که به آن می‌پرداختند و نقش آن‌ها در ارتباط فرهنگی، اقتصادی و تجاری به‌خوبی جایگاه مهم صنایع دستی را نشان می‌دهد.

صنایع دستی در فضاهای مختلف زندگی و کار حضور داشته و بیشترین طیف اشیای هنری موجود در سطح جامعه را شامل می‌شده است. از طرف دیگر بخش مهمی از آثار در موزه‌های اسلامی- ایرانی نیز از همین دسته هستند. ضمناً باید توجه داشت جامعه تولید و استفاده صنایع دستی از روستاهای کوچک تا شهرهای بزرگ، از فضاهای زیست اشرافی تا ساده و فقیرانه را دربر می‌گیرد و به‌نوعی نماینده قشرها و طبقات مختلف اجتماعی است.

این بررسی با تمرکز بر محصولات حوزه صنایع دستی جنبه‌های هنری و زیبایی‌شناسانه آن را در کنار مسائل اقتصادی، تجاری، تولیدی، اجتماعی، روانی، مردم‌شناسی، اعتقادی، فرهنگی و زندگی عادی انجام می‌گیرد.

۲-۱ سیر تاریخی

۱-۲-۱ اشیا و آغاز تمدن بشری

در سیر تاریخ تمدن بشر، ساختن ابزار، نقطه عطف یا آغاز مرحله بسیار مهمی محسوب می‌شود. با صرف نظر از دلایل، روند، تاریخ و تحولات آن، باید ذکر کرد این ابزارها ضمن اینکه نیازها و شرایط زیست جامعه را نشان می‌دهد معیار تشخیص مهارت دست‌های انسان در ابزارسازی نیز محسوب می‌شود. البته این موارد صرفاً مربوط به انسان‌های اولیه و ابزارهای ابتدایی نمی‌شود، چنین معیار و سنجشی در طول تاریخ و ادوار مختلف مورد استفاده بوده و در دوره معاصر نیز اعتبار دارد.

از این نظر و نزد انسان‌های اولیه، تفاوتی بین هنر و صنعت نبوده و تمام ساخته‌های این دوره در گروه اشیا جا می‌گیرند. باید توجه داشت اشیا در این دوره تنوع امروزی را نداشته‌اند ضمن اینکه آثار باقی‌مانده نیز کامل نیستند و آثار اندکی که از دوران پیش از تاریخ به دست آمده فقط بخش کوچک و محدودی از فعالیت‌های انسانی را نشان می‌دهد. باید توجه داشت «بقایای فرهنگ مادی انسان که در کاوش‌های باستان‌شناسی به دست می‌آید، جز در موارد بسیار استثنایی، اغلب از جنس مواد معدنی چون سنگ، فلز، گل پخته و مانند آن است. آثار ساخته‌شده از مواد آلی مانند الیاف گیاهی، پشم، چرم و چوب، در طول سالیان متمادی از بین رفته است» (مجیدزاده، ۱۳۹۲: ۵).

قطعاً هر اندازه به روزگار معاصر نزدیک شویم، آثار باقی‌مانده نیز بیشتر خواهد بود و به همین دلیل انتخاب‌های بیشتری برای اشیا وجود خواهد داشت. در بسیاری از موارد اشیا منتخب و طرف توجه، مربوط به گروه خاصی از مجموعه اشیا است، به عنوان مثال آثار موجود در موزه‌ها که نماد هنر یک دوره تلقی می‌شوند آثاری هستند که برای طبقه اشراف و دربار، یا اماکن خاص مذهبی و عبادی ساخته شده‌اند.

با تکامل اجتماعی و کشف فنون و روش‌های جدید، ساختارهای اجتماعی پیش رفت و حرفه‌ها و صنایع اولیه شکل گرفت. تخصص‌های کاری در ساخت اشیا به تدریج شعبات و رشته‌های مختلفی را به وجود آورد که در حال حاضر بسیاری از آن‌ها جزو صنایع دستی یا هنرهای صناعی شناخته می‌شوند. این روند که شاید در برخی مناطق نزدیک به ده هزار سال طول کشیده باشد، با انقلاب صنعتی وارد جریانی تازه شد.

انقلاب صنعتی امکان تولید انبوه را فراهم ساخت. از طرف دیگر پیشرفت‌های علمی و فنی، امکان تسلط بر طبیعت و استخراج منابع آن را فراهم ساخت. این امکان، درواقع به معنی ورود به دنیای مصرف بود.

۱-۲-۲ تحولات بزرگ

دنیای جدید، دنیای تولید انبوه برای انبوهی از طرح‌ها و ایده‌ها بود. خلق نیازهای جدید، ارائه انواع پاسخ‌ها و امکانات و ابزارها برای رفع یک نیاز در چرخه پرشتاب مصرف و مد، بخشی از حیات روزمره ما شده است.

علم و فناوری امکان استفاده از منابع طبیعی را فراهم کرده است. شاخه‌های جدید دانش در خدمت فناوری تولید و بازار درآمده‌اند و طراحی اشیاء نیز قابلیت‌های تازه‌ای از خود نشان داده است. چرخه پرشتاب تحولات در عرصه تولید و فروش، تمام توان هنر و طراحی اشیاء را به خدمت گرفته است و مجموعه این عوامل، تغییرات دائمی در طراحی اشیاء را بخشی از زندگی عادی بشری ساخته است.

خلاصه فصل اول

اشیاء تنوع بسیاری دارند و نقش آن‌ها در عرصه زندگی واقعی و همچنین هنر، برای ما آشنا است. اشیاء بخش مهمی از آثار هنری، تاریخی و باستان‌شناسی هستند و از این جهت، همواره جذاب و مورد توجه بوده‌اند. این نقش به‌خصوص برای اشیایی که از نظر فرم و رنگ یا تزیینات، نشانه‌هایی از هنر دارند، بیش از سایر اشیاء دیده می‌شود. از این نظر، بررسی اشیاء، بررسی سلاقی مختلف، دستاوردهای جذاب و ارزش‌های ماندگار هنری و فنی است.

خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل اول

۱. کدام مورد جزء خصوصیات هنر در تمدن اسلامی خصوصاً در دوران سنتی آن در مقایسه با تقسیم‌بندی غربی از هنر نیست؟
 - الف) نقاشی و مجسمه‌سازی رشد و رواج نداشته است.
 - ب) نمایش، بخش مهمی از متون ادبی را رواج داده است.
 - ج) نگارگری در ارتباط مستقیم با کتاب‌آرایی و ادبیات بوده است.
 - د) نمایش در شکل آیینی و مذهبی اجرا می‌شده است.

۲. کدام گروه، جزو هنرهای اصلی و مهم تمدن اسلامی است؟
(الف) نمایش، نقاشی، کتابت
(ب) نمایش، حجم سازی، هنرهای تزئینی
(ج) معماری و تزئینات وابسته، هنرهای صناعی، کتابت
(د) گرافیک، نقاشی، نگارگری
۳. در تمدن اسلامی، کدام هنر، بیشتر از هنرهای دیگر محل تجمع هنرهای رایج بوده است؟
(الف) نقاشی
(ب) معماری
(ج) مینیاتور
(د) خوشنویسی
۴. در تمدن اسلامی، کدام هنر یا زمینه فعالیت هنری، در فضاهای مختلف زندگی و کار حضور داشته و بیشترین طیف محصولات و آثار هنری موجود در سطح جامعه را شامل می شده است؟
(الف) صنایع دستی
(ب) مینیاتور
(ج) نگارگری
(د) تزئینات معماری
۵. کدام محصولات و آثار هنری تمدن اسلامی، بخش مهمی از آثار در موزه های اسلامی-ایرانی را تشکیل می دهد؟
(الف) نگارگری
(ب) آثار تزئینی معماری
(ج) خوشنویسی و منسوجات
(د) صنایع دستی
۶. کدام ماده، به طور کلی بیشترین بخش از بقایای فرهنگ مادی انسان که در کاوش های باستان شناسی به دست می آید، را تشکیل می دهد؟
(الف) سنگ، فلز، سفال
(ب) منسوجات و بافته ها و فرش
(ج) آثار چوبی و اشیای درون خانه ها
(د) چرم و مواد طبیعی بادوام